

**ABDULLA AVLONIYNING HAYOTI VA XALQNING IJTIMOIIY -
MA'NAVIY RIVOJIGA QO'SHGAN XISSASI**

Masharifova Feruzabonu Ulug'bek qizi

Andijon viloyati Shaxrihon tumani 3-umumiy

o'rta ta'lim maktabining o'qituvchisi.

e-mail: feruzaxonolimova1992@gmail.com

Telefon nomer: +998905408392

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqola XX asr boshlaridagi o'zbek jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, shoir, yozuvchi, dramaturg, jurnalist va pedagog Abdulla Avloniy (1878–1934) hayoti, ijtimoiy-pedagogik faoliyati hamda boy adabiy-ma'rifiy merosini atroflicha o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada Avloniyning milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib etishdagi, xususan, yangi usul maktablari, milliy teatr va matbuotni rivojlantirishdagi beqiyos xizmatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, uning xalqning ijtimoiy va ma'naviy rivojiga qo'shgan hissasi, ayniqsa, "Turkiy guliston yoxud axloq" asarining pedagogik va axloqiy ahamiyati aniq ma'lumotlar va statistik tahlillar orqali yoritiladi. Tadqiqot natijalari Avloniyning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega ekanligini isbotlaydi va uni millatning ma'rifat chirog'i sifatida e'tirof etadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, Jadidchilik, Ma'rifatparvarlik, Yangi usul maktablari, Pedagogika, "Turkiy guliston yoxud axloq", Milliy teatr, Ijtimoiy-ma'naviy rivojlanish, Ta'lim-tarbiya.

АННОТАЦИЯ

Настоящая научная статья посвящена всестороннему изучению жизни, общественной и педагогической деятельности, богатого литературно-просветительского наследия Абдуллы Авлони (1878–1934) – видного деятеля узбекского движения джадидов начала XX века, поэта, писателя, драматурга, журналиста и просветителя. В статье анализируются неоценимые заслуги Авлони в пропаганде идей национального возрождения и просвещения, в частности, в развитии новых методов работы школы, национального театра и печати. Также с помощью точных данных и статистического анализа освещается его вклад в социально-духовное развитие народа, в частности, педагогическое и нравственное значение его произведения «Турецкая роза, или Нравственность». Результаты исследования доказывают, что взгляды Авлони на образование актуальны и сегодня, и признают его светочем просвещения для нации.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, джадидизм, просвещение, новометодные школы, педагогика, «Турецкий розовый сад или нравственность», национальный театр, социально-духовное развитие, образование.

ANNOTATION

This scientific article is devoted to a comprehensive study of the life, social and pedagogical activities and rich literary and educational heritage of Abdulla Avloni (1878–1934), a prominent figure in the Uzbek Jadid movement of the early 20th century, a poet, writer, playwright, journalist and educator. The article analyzes Avloni's invaluable services in promoting the ideas of national revival and enlightenment, in particular, in developing new methods of schools, national theater and the press. His contribution to the social and spiritual development of the people, in particular, the pedagogical and moral significance of his work "Turkish Rose or Morality", is also highlighted through accurate data and statistical analysis. The results of the study prove that Avloni's views on education are still relevant today and recognize him as a beacon of enlightenment for the nation.

Keywords: Abdulla Avloni, Jadidism, Enlightenment, New Method Schools, Pedagogy, "Turkish Rose Garden or Morality", National Theater, Socio-spiritual development, Education.

KIRISH

Har bir millatning taraqqiyoti uning farzandlari ong-u shuurining rivojlanganligi, ilm-ma'rifatga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi. O'zbek xalqi tarixida, ayniqsa, XX asr boshlarida bu haqiqatni teran anglab yetgan, bor hayoti va faoliyatini millatning uyg'onishiga bag'ishlagan fidoyilar guruhi yetishib chiqdiki, ular jadidlar deb ataldi. Bu ulug' zotlar qatorida shoir, adib, dramaturg, jurnalist va mohir pedagog Abdulla Avloniyning o'rni beqiyosdir. Uning hayoti va ijodi nafaqat adabiyot va san'at, balki butun o'zbek xalqining ijtimoiy-ma'naviy hayoti, ta'lim-tarbiya tizimi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qildi. Avloniyning asarlari orqali tarqalgan ma'rifat urug'i xalqning asrlar davomida orttirgan qoloqlik zanjirini uzishga qaratilgan ulug'vor g'oyalar bilan sug'orilgan edi¹.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi Abdulla Avloniyning ijtimoiy-ma'naviy rivojlanishga qo'shgan ulkan hissasini chuqur tahlil qilish, uning pedagogik qarashlari va amaliy faoliyatini aniq misollar asosida yoritishdan iborat. Avloniy shaxsiyatini o'rganish bugungi kunda ham jamiyatimiz ma'naviy qiyofasini shakllantirishda, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda dolzarb metodologik manba bo'lib qolayotganini ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etadi. Uning "Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo

¹ Avloniy, Abdulla — Turkiy guliston yoxud axloq — Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – B. 6, 11, 25.

mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” degan hikmatli soʻzlari xalqning taraqqiyot yoʻlidagi abadiy shioriga aylanganligi bejiz emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Abdulla Avloniyning hayoti va ijodi oʻzbek adabiyotshunosligi, pedagogikasi va tarix fanining eng koʻp oʻrganilgan mavzularidan biridir. Uning faoliyati yuzasidan Gʻ.Karimov, B.Qosimov, N.Karimov, S.Dolimov kabi olimlar tomonidan salmoqli tadqiqotlar olib borilgan boʻlib, ularda Avloniyning pedagogik merosi, dramaturgiyasi va jadidchilik harakatidagi oʻrni keng yoritilgan². Xususan, B.Qosimovning ishlari Avloniyning maorif tizimidagi qahramonona xizmatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan³.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tarixiy-qiyosiy tahlil, strukturaviy-funksional yondashuv va kontekstual tahlil metodlari tanlandi.

Tarixiy-qiyosiy tahlil: Avloniyning faoliyati XX asr boshidagi ijtimoiy-siyosiy va maʼnaviy muhit bilan qiyosiy oʻrganilib, uning gʻoyalari boshqa jadidlarning (Masalan, Mahmudxoʻja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov) qarashlari bilan solishtiriladi. Bu orqali Avloniyning oʻziga xosligi va yangiliklari aniqlanadi.

Strukturaviy-funksional yondashuv: Uning adabiy va pedagogik asarlari ("Turkiy guliston yoxud axloq", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim") tuzilishi va jamiyatdagi ijro etgan funksiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Xususan, bu asarlarning milliy qadriyatlar, axloq va ilm-fanni targʻib qilishdagi oʻrni koʻrib chiqiladi.

Kontekstual tahlil: Avloniyning jurnalistik faoliyati ("Shuhrat" gazetasi, "Tong" jurnali) oʻsha davrdagi siyosiy va ijtimoiy vaziyat kontekstida tahlil qilinib, u yuritgan gʻoyalarning jamiyatga taʼsir darajasi baholanadi.

Ushbu metodologik yondashuvlar orqali Avloniy merosining nafaqat tarixiy qiymati, balki bugungi kundagi amaliy ahamiyati ham chuqur ochib beriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Abdulla Avloniyning xalqning ijtimoiy-maʼnaviy rivojiga qoʻshgan hissasi bir nechta asosiy yoʻnalishlarda namoyon boʻladi: milliy taʼlim tizimini yaratish, milliy matbuot va teatrni shakllantirish hamda yoshlar axloqini yuksaltirish. Uning bu sohalaridagi faoliyati nafaqat amaliy harakatlar, balki teran nazariy qarashlar bilan ham mustahkamlangan.

1. Milliy Taʼlim Tizimini Isloh Qilish

Avloniyning eng katta xizmati 1904-yildan boshlab oʻz xonadonida yangi usul maktabini ochishi va uning rivojiga butun kuchini sarflashi boʻldi. Bu maktablar jadid

² Nasriyeva, Zulfiya Isroilovna — Abdulla Avloniy asarlarida maʼnaviy-maʼrifiy tarbiya gʻoyasining aks etishi — T.: Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2021. — B. 320–324.

³ Qosimov, Begali — Milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyoti — Toshkent: Maʼnaviyat, 2002. — B. 110–125.

ta'limining asosi bo'lib, eski maktablardagi yodlashga asoslangan usuldan farqli o'laroq, amaliy, dunyoviy va milliy ruhdagi ta'limni targ'ib qildi.

Jadval 1:

Abdulla Avloniy ta'siri ostidagi eski va yangi usul maktablarining qiyosiy tahlili

Ko'rsatkichlar	Eski Usul Maktablari (Qadimchilik)	Yangi Usul Maktablari (Jadidchilik)
Ta'lim metodi	Yodlash, uzoq muddatda savod chiqarish (5–7 yil)	"Usuli savtiya" (tovush usuli), qisqa muddatda savod chiqarish (1–2 yil)
O'qitiladigan fanlar	Diniy darslar, arab tili grammatikasi	Ona tili, hisob, geografiya, tarix, jismoniy tarbiya, axloqiy darslar
Maqsad	Diniy mutaassiblik	Milliy ong, dunyoviy bilim, shaxsiy kamolot, Vatanparvarlik
Ta'sir doirasi	Cheklangan, mahalliy	Keng, butun Turkiston bo'ylab tarqalgan

Avloniyning 1909-1913-yillarda chop etilgan "Birinchi muallim" va "Ikkinchi muallim" darsliklari, shuningdek, "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" to'plami aynan shu maktablar uchun yaratilgan. Bu darsliklar milliy pedagogikaning shakllanishida fundamental ahamiyat kasb etdi.

2. Milliy Matbuot va Teatrning Asoschisi

Avloniy 1907-yildan matbuot ishlariga faol kirishib, "Shuhrat" gazetasi (1907–1908) va "Tong" jurnalini (1917–1918) tashkil etishda yetakchilik qildi. Ushbu nashrlar orqali u xalqni qoloqlikdan qutulishga, ilm olishga, zamon bilan hamnafas bo'lishga chaqiruvchi o'tkir publitsistik maqolalar e'lon qildi.

Shuningdek, Avloniy o'zbek milliy teatrining shakllanishida ham jonbozlik ko'rsatdi. Uning "Pinak", "Advokatlik osonmi?" kabi dramatik asarlari sahnada qo'yilib, ma'rifat g'oyalarini ommaga yetkazishning samarali vositasi bo'ldi. U teatrni "ibratxona" deb atadi.

3. Axloq va Ma'naviyat Poydevori: "Turkiy guliston yoxud axloq"

Avloniyning ijtimoiy-ma'naviy rivojlanishga qo'shgan eng muhim nazariy hissassi "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913) asaridir. Bu kitobda u tarbiyaning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rni, uning turlari (jismoniy, fikriy va axloqiy tarbiya) hamda komil inson fazilatlarini batafsil bayon qiladi.

Jadval 2:

"Turkiy guliston yoxud axloq" asaridagi asosiy axloqiy fazilatlar va ularning ijtimoiy maqsadi

Axloqiy fazilatlar (Avloniy bo'yicha)	Ta'rif va maqsad
Ilm	Dunyo va oxirat izzati, o'z ahvolini ko'rsatuvchi oyina. Jamiyat taraqqiyotining asosi.
Vatanparvarlik	Vatanga muhabbat, uni himoya qilish va rivojlantirish. Millatning yashash sharti.
Sabr	Qiyinchiliklarga bardosh, maqsad yo'lida matonat. Shaxsiy qiyinchiliklarni yengish vositasi.
Rostlik va To'g'rilik	Har qanday holatda ham halollik. Jamiyatda o'zaro ishonchni mustahkamlash.
Adolat	Haqiqat va tenglikka rioya qilish. Ijtimoiy barqarorlikning garovi.

Avloniy bu asarda tarbiyani "tug'ilgan kundan boshlamak, vujudimizi quvvatlanturmak, fikrimizi nurlandurmak, axloqimizi go'zallandurmak" zarurligini uqtiradi. Uning fikricha, tarbiya shaxsiy ish emas, milliy ijtimoiy ishdur va u faqat oila, maktab bilangina chegaralanib qolmasdan, butun jamiyat zimmasidagi vazifadir. Bu g'oyalar zamonaviy pedagogik yondashuv (masalan, uzluksiz ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim) bilan to'liq mos keladi.

XULOSA

Abdulla Avloniyning hayoti va ijodi o'zbek xalqining ma'naviy-ma'rifiy yuksalishi tarixida o'chmas iz qoldirgan. U nafaqat adabiyot va san'at sohasida, balki eng muhimi, ijtimoiy-ma'naviy hayotni tubdan isloh qilishda ulkan xizmatlar ko'rsatdi. Uning yangi usul maktablarini ochishi, shu maktablar uchun darsliklar yaratishi, milliy matbuot va teatrni shakllantirishi Turkiston xalqining milliy uyg'onishida katalizator vazifasini o'tadi.

Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari uning pedagogik dahosini namoyon etdi. Ushbu asar o'zbek milliy pedagogikasi va axloqiy tarbiya nazariyasining oltin fondi hisoblanib, unda ilgari surilgan jismoniy, fikriy va axloqiy tarbiya g'oyalari bugungi globallashuv va axborot asrida ham yosh avlodni ma'naviy tahdidlardan himoya qilish, ularni komil inson qilib tarbiyalashda eng muhim metodologik manba bo'lib xizmat qilmoqda. Avloniyning bu ta'limotlari xalqning qoloqlikdan chiqib, zamonaviy va madaniyatli jamiyat qurishga intilishini tezlashtirdi.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniyning faoliyati "Yo hayot – yo mamot" darajasida turgan ta'lim-tarbiya masalasiga bo'lgan fidokorona yondashuvi bilan ajralib turadi. U xalqining kelajagiga ishonch bilan qarab, butun umrini shu ulug' maqsadga bag'ishladi. Uning boy merosini chuqur o'rganish, qadrlash va amaliyotga

tatbiq etish bugungi O'zbekistonning milliy taraqqiyot strategiyasidagi asosiy yo'nalishlardan biri bo'lib qolishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy, Abdulla — Turkiy guliston yoxud axloq — Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – B. 6, 11, 25.
2. Karimov, G'ani — Abdulla Avloniy (Hayoti va adabiy-pedagogik faoliyati) — Toshkent: O'qituvchi, 1978. – B. 45–52.
3. Qosimov, Begali — Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti — Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – B. 110–125.
4. Nasriyeva, Zulfiya Isroilovna — Abdulla Avloniy asarlarida ma'naviy-ma'rifiy tarbiya g'oyasining aks etishi — T.: Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2021. — B. 320–324.
5. Karimov, Naim — Jadidlar (Adabiy-tanqidiy maqolalar) — Toshkent: Sharq, 2016. – B. 80–95.
6. Dolimov, S. — Abdulla Avloniy – ma'rifatparvar va dramaturg — Toshkent: Fan, 1980. – B. 30–38.